

MEGPECSÉTELTELT SORSOK

**A parabolisztikusság mintázatai Sánta Ferenc
Az ötödik pecsét című regényében**

Jelige: szentírás

Lezárva: 2023. január 10.

TARTALOMJEGYZÉK

I. KÖZELÍTÉSEK <i>AZ ÖTÖDIK PECSÉTHEZ</i>	3
II. MŰFAJISÁG ÉS NARRÁCIÓ	8
III. HATALOM KONTRA KISEMBER	12
IV. IDEOLÓGIA ÉS TÖRTÉNELEM	15
V. A REGÉNY PARABOLISZTIKUSSÁGA	17
VI. BIBLIAI MOTÍVUMOK ÉS PARATEXTUSOK A REGÉNYBEN	27
VII.KONKLÚZIÓ	34
FELHASZNÁLT IRODALOM	35

I. KÖZELÍTÉSEK AZ ÖTÖDIK PECSÉTHEZ

*„A hatvanas években, fellazult tételben
fogalmazódott meg a világ.
Kafkában, Sartre-ban és távoli
bölcssekben csodálta meg önnönmagát.”¹*

A hatvanas évek epikájának egyik szignifikáns újdonsága az úgynevezett kisregények elterjedése volt. Az 1956-os forradalom (vagyis a kor ideológiája szerint „ellenforradalom”) utáni tisztogatás, a megtorlás időszaka lassan mérséklődni kezdett. A politikai enyhülés kulturális téren is megmutatkozott: „A tiltás és az engedélyezés kettőssége helyett a 60-as évek elejétől finomabb eljárásokra tért át a rezsim, amit a kultúrpolitikai viták és alkuk megszaporodása is jelez.”²

A kisregények prózapoétikailag egy újfajta realista irányt jelöltek ki, melyben az egyik formaalkotó elv a metonimikus elbeszéltség volt.³ Béládi Miklós irodalomtörténész így mutatja be a korszakot: „Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a magyar széppróza realista ágának újabb fénykora kezdődött. A valóság tényeinek és összeütközéseinek meghamisítása után megérdemelten arattak óriási sikert az igazmondó regények, novellák, szociográfiák, riportok. A prózaírás a tények garmadáját öntötte az olvasók elé, izgalmasan időszerű kérdésekkel állt elő, intellektuális szintje szemmel láthatóan emelkedett, horizontja tágult, új eszközökkel próbálkozott.”⁴ A „hitelességen”, valamint a realisztikus jegyeken túl egy másik fontos aspektust is szükséges kiemelni még a prózafordulat előtti évtizedből, amely – ahogy Szirák Péter fogalmaz – a példázatoság gondolatalakzatát mozgósította.⁵ Ezen parabolisztikusnak nevezhető rövidprózai művek sorát a debreceni származási Sarkadi Imre indította⁶ az 1961-ben megjelenő *A gyáva* című kötetével, de ezen kategóriába tartozik még például Fejes Endre *Rozsdatemetője* (1963), valamint Cseres Tibor *Hideg napok* (1964) című könyve is. A fentebb idézett irodalomtudósok ezen időintervallumból inkább Mészöly Miklós

¹ Idézet Bereményi Géza *A hatvanas évek* című dalából

² GINTLI Tibor, *Magyar irodalom*, Bp., Akadémiai, 2010., 912.

³ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Bp, Argumentum, 1994., 100.

⁴ BÉLÁDI Miklós, *Az epika megtisztítása és felvezetése*, Jelenkor, 1981/1, 2.

⁵ SZIRÁK Péter, *Folytonosság és változás*, Debrecen, Csokonai, 1998., 11.

⁶ KULCSÁR SZABÓ, i.m., 104.

prózájának progresszivitását⁷ és folytonos megújulását hangsúlyozzák, természetesen nem alaptalanul, mivel az író számos kisregénye – úgymint: *Az atléta halála* (1966), *Jelentés öt egérről*, *Magasiskola* (1967), *Saulus* (1968) – kardinális jelentőségű alkotásai az elemzett műfajnak. A hatvanas években a rendszer által oly kiemelten protezsált szocialista realizmus mellett ez az „igazmondó”, erkölcsi-etikai kérdéseket demonstráló, parabolisztikus prózatípus került domináns pozícióba. Hogy jobban érthetővé váljon a korszak prózájának újszerű tendenciája, Gintli Tibor 2010-es *Magyar irodalom* című irodalomtörténeti kézikönyvéből idéznék egy passzust, mely ekképp ragadja meg a művek sajátságosságát: „A parabolikusnak tekinthető művek [...] az olvasó erkölcsi ítéletére apellálva reprezentálnak egy-egy magatartásformát. A mélyebb olvasat azonban könnyen rávezethet, hogy az említett művek éppen az etikai tudat világos körülhatárolásának – az adott társadalmi környezetben megnyilvánuló – nehézségeivel szembesítették az olvasót.”⁸

Dolgozatom vizsgálatának tárgya Sánta Ferenc 1963-ban megjelent regénye, *Az ötödik pecsét*, mely szintén ebbe a periódusba és prózapoétikai irányzatba tagozódik be. A szerző szépirói pályája meglehetősen rövid, 1954-ben az Irodalmi újságban közölte első elbeszélését a *Sokan voltunkat*, majd 1968-ban az *Éjszaka* című drámája publikálása után végleg letette a tollat. Mindhárom nagyobb terjedelmű műve – úgymint *Az ötödik pecsét*, (1963), a *Húsz óra* (1964) és *Az áruló* (1966) – tökéletesen beleilleszkedik a hatvanas évek realista erkölcsi példázataiba. A művek szépirodalmi jelentőségét a recepció a kezdetektől fogva egyhangúan elismerte. A már említett Béládi Miklós – aki *Az ötödik pecsét* első kritikusi közé sorolható – kissé túlzott lelkesedéssel, már a kiadás évében azt állította, hogy az író egy újfajta irányvonalat nyitott meg a magyar próza történetében, valamint a gondolati regény (a műfajiságot később veszem görcső alá) kategóriájában is új variánst teremtett alkotásával.⁹ A recepciótörténetet vizsgálva relevánsnak tartom megemlíteni, hogy az évek során többfajta vélemény és felfogás született Sánta művéről. A *Studia Litteraria* 1964-es lapszámában publikálta *Erkölc és történelem* című tanulmányát Fülöp László, aki szintén nagy elismeréssel illeti *Az ötödik pecsétet* mint történelem-idéző, moralizáló alkotást¹⁰: „Szilárd gondolati váz tartja feszes, hézagatlan szerkezetét. Ez a gondolatiság, a hősök sorsában megfogalmazott eszmei-erkölcsi üzenet korunk legégetőbb kérdéseire kísérli meg a választ: példázatos önállósággal, kivételes eredetiséggel és teremtményei s maga iránt is engedetlen szigorral, sértetlen logikával, végig

⁷ SZIRÁK, i.m., 11.

⁸ GINTLI, i.m., 913.

⁹ BÉLÁDI Miklós, *Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét*, Kritika, 1963/1, 57.

¹⁰ FÜLÖP László, *Erkölc és történelem (Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét)*, Studia Litteraria, 1964., 105.

lankadatlan szuggesztivitással.”¹¹ Érveléseiből és állításaiból azonban erősen kiérződik, hogy Fülöp inkább ideológiai aspektusból közelíti meg a témát. Külön figyelmeztet és óva int attól, hogy a regény filozófiáját olyan irányzatok felől vizsgáljuk, mint az egzisztencializmus, freudizmus, behaviorizmus, mivel ezen modern direktívák, véleménye szerint, még nem részesültek eléggé elmélyedő marxista bírálatban.¹² Azonban még nagyobb mulasztása a szövegének, hogy ténylegesen, szó szerint csak az *erkölcsiség* és csak a *történelem* aspektusából közelíti *Az ötödik pecsétet*, melynek az eredménye: egy nem túl pragmatikus, beszűkült perspektívájú, hiányos interpretáció. Mindezek mellett Fülöp a tanulmány második felében elutasítja, s kérdőre is vonja a kötet addigi „műértő kritikusaikat” (Fenyő István, Béládi Miklós, Erki Edit) olvasatát, sőt mi több kijelenti: félreértelmezték a regényt. Ezen kinyilatkoztatás egy kisebb irodalmi polémiába torkollott, mivel Béládi „*Az ötödik pecsét*” értelmezéséről¹³ című igencsak erélyes válasz-esszéjében ugyan azzal kezdi, hogy nem kívánja debreceni kollégája értelmezésének helyességét kétségbe vonni, azonban ezzel ellentétben a szöveg további részében mintha folyamatosan Fülöp kritikájának megcáfolására törekedne, majd sorra veszi annak vélt vagy valós tévedéseit: „Fülöp László, az íróat védelmezve, a regényt csak egyik »övezete« felől szemléli és történelmi-kritikai mondanivalót hámoz ki belőle, és alig törődik a nem is rejtett példázatszerűséggel.”¹⁴ Holott ez egyáltalán nem elhanyagolható tényező, mivel a kötet főkonceptiója egy példázatba ágyazott erkölcsi dilemmán alapszik. (Azt, hogy a példázat maga milyen többszörös síkon manifesztálódik a történetben, majd csak a későbbiekben szeretném részletezni.) A fent említett értelmezési disputa mellett Béládi Miklós is egy erkölcsi alapfelvetést feltételez Sánta alkotásában, amely tudatosan elhagyja a modern irodalom sajátos innovációit; szerinte a regény gondolatisága ezáltal az egyszerű témától kezdve halad az egyre súlyosabb feltevések felé, majd a végére egy egyetemes morális tanulssággá forrja ki magát: „[...] Az ember jó és nagyra hivatott, legbensejében mindenki a jót őrzi. [...] Az egyéni lelkiismeret szava az ember egyetlen megőrzött és biztos értékmérője – mindig és minden helyzetben.”¹⁵ Mintha csak egy szentenciát ismételnének, a történetben több szöveghelyen is konkrétan megjelenik ezen, Béládi által is parafrázált alapvetés. Amikor például Gyurica órásmester Éva lányát vigasztalja, egyértelműen hangsúlyozza ezt a magasztos, emelkedett konzekvenciát: „Ami ma van a világban, az az ember ellenére van! Az

¹¹ FÜLÖP, *i.m.*, 106.

¹² FÜLÖP, *i.m.*, 114.

¹³ BÉLÁDI Miklós, „*Az ötödik pecsét*” értelmezéséről, *Kritika*, 1965/6, 43-45.

¹⁴ BÉLÁDI, *i.m.*, 44.

¹⁵ *Uo.*

ember jó! Ezért múlik el tőle minden gonosz!”¹⁶ Két másik passzusban az asztalos Kovács szaki is bizonyossággal emlegeti: „Ha valamit tehetünk: higgyük el egymásnak, hogy önmaga mindenki jó szeretne lenni!”¹⁷; „Minden azon múlik, hogy van-e annyi jó tulajdonság benne, hogy a hibáival szemben ne maradjon alul.”¹⁸ Repetitív módon számos fejezetben előkerül a regény ezen alapgondolata. Ezt az irányvonalat erősítheti meg az író egyik nyilatkozata is egy tévéinterjúban: „Tulajdonképpen az, ami az irodalomnak a legnagyobb penzuma, és amihez a következősen tisztességes írók ragaszkodtak, és amit nekünk, az íróknak az életműve jelentett, az azonos az erkölcsiséggel.” (1973)¹⁹ Fekete Sándor értekezésében részletesen kifejti a kötetben reprezentált morális dilemma kérdéskörét: „Az író nem tűz ki valamilyen közvetlen politikai-társadalmi célt maga elé regénye megírásakor. [...] Sánta a lelkiismeret mellett áll ki döntéseink meghozatalának eredőjeként, s olyan viselkedésmoделleket állít az olvasó elé, melyek ugyan nem követendő mintaértékűek, ám mindenképpen állásfoglalásra (s ezzel együtt döntésre), cselekvésre készítenek.”²⁰ A felmerülő etikai kérdések megválaszolásában a beleértett szerző valóban nem erőlteti, sulykolja saját meggyőződését, megoldását, hanem narratív perspektívaváltással, esetleges „kiszólásokkal” készíti arra olvasóját, hogy saját véleményt formáljon, állást foglaljon.²¹ Tüskés Tibor az erkölcsi vonulat mellett még két kulcsfontosságú mozzanatát emeli ki a regénynek, a figyelmeztetés, felhívás szándékát, valamint a választás fontosságát: „Egyfelől az ember egyéni felelősségére int: a határesetekben mindenkinek választania kell, s ilyenkor az egyén a saját döntésére van utalva. Másfelől arra hívja föl a figyelmet, hogy a tett, a választás megítélése mindig a konkrét helyzettől függ, a cselekedet értékét a mindenkori szituáció szabja meg.”²² E döntéshozatali intervallumokat részletesen boncolgatja a szöveg, egyrészt a főparabola mentén („Azt nem tudom, hogy Tomoceuszkakatiti legyen-e vagy Gyugyu?”²³), továbbá a végkifejletben kialakuló kényszerhelyzet kapcsán („[...] sorban odamennek ehhez a szuszogó fürtelemhez, és két pofont mérnek az arcára, úgy egyik, mint a másik feléről.”)²⁴ A példázat nyilván látványosan fikciós elemekből táplálkozik, elrugaszkodik a valóságtól. Sánta direkt sarkalatos, tudatosan kínál fel ilyen lehetetlen, radikálisan elkülönülő választásokat, mivel ezen metódussal is a parabola esszencialitását nyomatékosítja. Meglátásom szerint Fekete J. József esszéjében közölt

¹⁶ SÁNTA Ferenc, *Az ötödik pecsét / Hűsz óra / Az áruló*, Bp., Magvető, 1979., 142-143.

¹⁷ SÁNTA, i.m., 97.

¹⁸ SÁNTA, i.m., 167.

¹⁹ Idézet Koczás Sándor Sánta Ferencsel készített tévéinterjújából, 1973.

²⁰ FEKETE Sándor, *Az ötödik pecsét erkölcsi döntéshelyzetei*, Világosság. 2003/ 5-6, 231.

²¹ Vö. GINTLI Tibor, *Magyar irodalom*, Bp., Akadémiai, 2010., 912.

²² TÜSKÉS Tibor, *A választás regénye – Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét* –, Alföld, 1964/2, 174.

²³ SÁNTA, i.m., 63.

²⁴ SÁNTA, i.m., 226.

megfogalmazás szemléletesen prezentálja ezen polaritást, mely az „erkölcsös boldogtalan” (Gyugyu) és a „boldog erkölcstelen”²⁵ (Tomoceuszkakatiti) végpontokat jelöli ki a példázat két differens pólusaként. A szerző a regény fabuláris sémájába olyan etikai kérdéseket sűrít bele, mely a konkrét, imaginárius síkon játszódó szituációból kiindulva az emberiséget egyetemesen érintő problémákat bontakoztatnak ki, finoman hangolt párbeszédnek útján.

A korabeli recepció elsősorban az erkölcsi, morális kérdésekre helyezte a hangsúlyt, a szöveg mögötti irodalmi hagyományra, intertextuális összetettségére kevésbé. A szakirodalmi összefoglalóból, valamint a bibliográfiából is tisztán kitűnhet, hogy számottevő recepciója nincs a kötetnek a kilencvenes évektől kezdődően, jócskán hanyatlott a szakmai, kritikai érdeklődés, kutatás a mű iránt. De mindezek mellett mint olvasmány még mindig nagy közismertségnek örvendhet. Ehhez természetesen hozzájárult a Fábri Zoltán által rendezett 1976-ben bemutatott zseniális filmadaptáció sikere is. Úgy vélem, a mozgóképi változat nem sok jelenetet gondol újra, formál át, hű marad az eredeti írott kiadáshoz, kiegészítve azt a mozi azon plusz effektjeivel, amelyet a könyvtől nem kaphat meg az olvasó. Gondolok itt a zenegép kissé dadaista beütésű szólamára és Bosch *A gyönyörök kertje* című triptichonjára, amelynek képét többször is bevágják a cselekmény alatt: „Bosch rémálomszerű látomása és a kínok, amelyeket az elkárhozott lelkek szenvednek az alvilági szörnyetegektől, igen alkalmasak az iszonyatos földi valóság képszerűvé tételére.”²⁶ Emellett a színészek emlékezetes játéka (pl. Őze Lajos, Márkus László, Latinovits Zoltán) is igen sokat hozzáad az alkotáshoz.

A bevezetést lezárva azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy *Az ötödik pecsét* mind struktúrájával, mind tematikájával is tökéletesen beleilleszkedik a hatvanas évekbeli kisregények fővonulatába. Realista prózapoétikát működtetve egy alapvető morális dilemmát visz színre, mely „[...] az emberi magatartás átfogó erkölcsi igazságát kutatja, és olvasóját is választásra szólítja fel. Ez a regény [...] a hogyan éljünk kérdését próbálja minél általánosabb érdekekkel megvilágítani.”²⁷

²⁵ FEKETE József, *Aki a csendet választotta*. Forrás, 2007/9, 52.

²⁶ FEKETE Sándor, *i.m.*, 232.

²⁷ BÉLÁDI Miklós, *A magyar irodalom története 1945–1975 III.* Bp., Akadémia, 1990., 976.

II. MŰFAJISÁG ÉS NARRÁCIÓ

„Vajon az Isten nem szolgált-e igazságot választottainak, akik éjjel-nappal kiáltanak hozzá?”

(Lukács evangéliuma 18. rész, 7. vers)

A hermeneutikai viták mellett a műfaji besorolás terén sem tudott minden ponton konszenzusra lépni a szakirodalom. A korabeli recepció, így például Fülöp és Béládi is még gondolati regényként határozza meg, majd ezt a típust *A magyar irodalom története 1945–1975* című irodalomtörténeti kézikönyv (alias Sóska, melynek Béládi szerkesztője és írója is) kérdező regényként determinálja. Kivételt képez Tüskés Zoltán, aki már a hatvanas években irányregényként jelölte meg a könyv műfaját, ahogy a kilencvenes évek után keletkezett szakszövegek egy része is. Észlelhető tehát, hogy a kötet műfajisága vitatott: vizsgálatomban nem kívánom felülbírálni az elmúlt évtizedek szakíróinak megállapítását, mindazonáltal egyetérteni sem tudok velük. Ezért talán a legkorrektebb, ha újfent Kulcsár-Szabó Ernőtől kölcsönzök egy meghatározást, aki *Az ötödik pecsétre* mint „elvont történelmi parabolára”²⁸ hivatkozik. Meglátásom szerint talán ez a definíció ragadja meg legpontosabban a regényben fellelhető műfaji kódok összjátékát.

Az előbbi műfaji meghatározásokon túl egyes elemzők nagy hangsúlyt fektetnek még a drámai vonások szignifikáns jelenlétére: „Jobban közelítjük a kérdést, ha azt mondjuk, hogy tulajdonképpen nem is regény *Az ötödik pecsét*, hanem egy regényesített dráma, ahol a szereplők háromszor gyűlnek össze és ülnek le egy asztal köré, s ahol ezeken a beszélgetéseken, a szavakon, a dialógusokon van a hangsúly.”²⁹ Tüskés Tibor megállapítása mellett Fekete Sándor is hasonló tézist fogalmaz meg: „A hangsúly a szereplők monológjain és dialógusain van, azokon keresztül ismerjük meg gondolataikat és világnézetüket.”³⁰ A szöveg nyomatékosan alátámasztja ezen állításokat, mivel a regény első kilencven oldala majdcsak egészen párbeszédkekből épül fel. Ez az idézet is szemléletesen igazolja a drámaszerűsége fókuszáló értelmezés érvényességét:

„– Most már mindegy! – válaszolt a vendéglős. – Majd hozzálátunk a háború után...

– Mikor? – fordult hozzá Gyurica. – Mikor akar hozzálátni, jó ember?

²⁸ KULCSÁR SZABÓ, i.m., 104.

²⁹ TÜSKÉS, i.m., 172.

³⁰ FEKETE Sándor, *Az ötödik pecsét erkölcsi döntéshelyzetei*, Világosság. 2003/ 5-6, 232.

- Majd a háború után! Mit bámul?
- Semmit! Jó humorérzéke van magának...
- Ha nem a háború után, akkor a háború alatt! – mondta az asztalos.
- Meg a Pimpőke a gumirádlin! – mondta Gyurica.
- Örüljenek, ha megvakarhatják a hátukat, ha viszket...³¹

Ugyancsak ebben a tanulmányban állapítja meg Fekete, hogy: „Az író szinte egyáltalán nem kommentál, nem véleményez, és a mű értelmezéséhez is csak magát a szöveget adja segítségül. Szerkesztésében gyakran él tömörítéssel, fontos információkat rejt egy-két elejtett szóba vagy jelentéktelennek tűnő mondatba.”³² Két esetet leszámítva, melyeket a későbbiekben még taglalni fogok, az auktoriális elbeszélő valóban nem fűz semmilyen megjegyzést, magyarázatot az eseményekhez. Az értekezés szerzője helyesen világítja meg: a lényeg ott van a sorok között, számos felidézett emlék, elmesélt történet többletjelentést tartalmaz. „A drámai jelleget erősíti az is, hogy a cselekmény jelenetekre van bontva, egy-egy jelenet egy-egy fejezetet alkot, és ezek önmagukban helyszín és téma tekintetében egységesek.”³³ Egy kis túlzással élve, mintha ténylegesen megvalósulna az arisztotelészi hármasság, vagyis rövid idő alatt (másfélnap), egy helyszínen (a kocsmán kívül a pártház), egy szalon futó cselekmény bontakozik ki a fejezetekben. A drámai „felszín” az asztaltársaság résztvevői is tovább erősítik, mivel egy-egy jól elkülöníthető szerepet, embertípust képviselnek, melyeket a narrátor néhány szöveghelyen kiemel. Köztük van a kissé heves, nagyhangú Béla kolléga, „mint az erős, tisztességes, de nem nagy koponyával megáldott ember[ek]”³⁴; a bőbeszédű, okoskodó Király úr, aki kész mindig megvédeni a maga igazát és „aki azonnal elemébe jött, mihelyt könyvekről beszélhetett.”³⁵; a csendesebb, mélyérzésű Kovács szaki, akit a legjobban visel meg a főpéldázat erkölcsi kérdése: „[a]z asztalos elgondolkodva, elborult tekintettel nézett az abroszra. Láthatóan teljesen a gondolataiba mélyedt”³⁶; valamint a látszólag gunyoros, froclizó Gyurica úr, aki különös résztvevője a kompániának: „[...] négy esztendeje volt özvegy, és három gyermeket nevelt mindenkitől becsült tisztességgel. Mindazonáltal az a hír járta róla, hogy nem is egy kislánynak csavarta el a fejét. Izgalmasan és veszélyesen fiatal leánygyermekeknek [...]”³⁷

³¹ SÁNTA, *i.m.*, 16.

³² FEKETE, *i.m.*, 232.

³³ *Uo.*

³⁴ SÁNTA, *i.m.*, 37.

³⁵ SÁNTA *i.m.*, 10.

³⁶ SÁNTA, *i.m.*, 78.

³⁷ SÁNTA, *i.m.*, 10.

Ezenfelül fontos azonban megjegyezni, hogy a regényesített dráma megnevezés a mű egészére nem használható, bizonyos szegmenseiben kevésbé, vagy egyáltalán nincs jelen ez az aspektus. Ilyen például az első számmal jelzett fejezet vége, mely a főpéldázatot – Tomoceuszkakatiti és Gyugyu történetét – készíti elő: „[...] nincs kevésbé szabad és inkább kötöttebb ember az írónál. Nem tehet engedményt a hűség rovására mivoltának kockáztatása nélkül. S ha úgy követjük e pár ember beszélgetését, mint azt az eddigiekben is tettük, akkor az éppenséggel a nagyon célszerű – a végén kiderül majd, hogy mennyire szükséges – hűség kedvéért történt.”³⁸ Mindemellett azon önreflexív szöveghelyeket sem lehet figyelmen kívül hagyni, melyekben a szereplők nem párbeszédet folytatnak egymással, hanem belső magánbeszédet folytatnak, kvázi monológyszerűen filozofálgatnak magukban, mint például az első kocsmai diskurzus után Kovács szaki: „Akkor miért ne hinném el ennek a fényképésznek, hogy igazat mondott? Nem tudok róla semmit, tehát nem igazságos, hogy kételkedek abban, amit határozottan állít. Az lenne a szép dolog, ha pusztán azért nem hinnék neki, mert rosszul esik, hogy ő tudott így választani, én meg nem... Mondom: különös bogár az ember!”³⁹ A dialógusokban megjelenik a karakterek sajátos nyelvezete is, ez például szépen megnyilvánul a könyvüagnőknél, aki nagyzolásból „Ejropának”⁴⁰ ejti az Európát, és számos mondatát úgy fejezi be, hogy „drága barátom”, vagy Gyurica úr heccelő, ironikus közbeszólásain is: „– Akkor talán nem hal meg?”⁴¹ „– Hoppá! Miből lesz a cserebogár?”⁴² „– Menjen egy házzal arrább, uram!”⁴³

A regényben elsődlegesen a metonimikus elbeszélés formaelvei érvényesülnek, mely a szövegben „[...] a fikció világát valóságanalóg módon elbeszélő poétikai szabályrendszert érvényesít.”⁴⁴ Szerkezete kauzális, vagyis ok-okozati felépítésű, a történet kronologikus és lineárisan halad előre, valószerűen követik egymást az események, a narráció első szám harmadik személyben folyik. A világszerűség aspektusa tisztán körvonalazódik a cselekmény folyamán. Ténylegesen két helyen tetten érhető a szövegben az auktoriális elbeszélő közreműködése, amikor kommentálja az órás derűjét az este alatt: „Gyurica elnevette magát. Most nevetett először, amióta a társaság együtt ült az asztalnál. Megemlítjük: ha az olvasó emlékezetébe idézi azokat a kellemetlen arcú embereket, akik elmosolyogva magukat szinte

³⁸ SÁNTA, *i.m.*, 59.

³⁹ SÁNTA, *i.m.*, 95.

⁴⁰ SÁNTA, *i.m.*, 34.

⁴¹ SÁNTA, *i.m.*, 8.

⁴² SÁNTA, *i.m.*, 14.

⁴³ SÁNTA, *i.m.*, 40.

⁴⁴ KULCSÁR SZABÓ, *i.m.*, 91.

gyermekes ártatlanságot tükröznek, akkor maga előtt láthatja a mi órás mesterünket.”⁴⁵ Valamint akkor, mikor a szerző-elbeszélő a társaság magázódását firtatja: „Az olvasó nyilván tisztában van már azzal, hogy dacára az olyanfajta megszólításoknak, mint Kovács úr, uram, és kedves barátom, meg a gyakori és különböző udvariaskodások, mint: ha engedi megjegyezni, ha szabadna a figyelmét kérem és hasonló, tehát ezek ellenére olyan társasággal van dolga, melyben régóta ismeri mindenki egymást. [...]”⁴⁶ (Ezen narrátori szövegrészlet egészét még az elkövetkezendőkben mélyrehatóbban is kívánom elemezni a parabolisztikusság tárgykörében.) Heterodiegetikus narrátorral van dolgunk, mivel nem részese a történeteknek, sem a hős, sem a tanútípusok közé nem sorolható be. Jellegzetesen mindent látó, omnipotens szemszögből tudósít, például tőle tudhatjuk meg, hogy Király László könyvügynöknek azért Svung a beceneve, mivel mindig gyorsan fordul be az utcasarkokon: „oly lendülettel, hogy isten őrizze, aki eléje került”.⁴⁷ Azonban objektív is, mivel tárgyilagosan, kameraszzerűen mutatja be a ködös Budapestet, majd a lángokban álló utcákat.

⁴⁵ SÁNTA, *i.m.*, 38.

⁴⁶ SÁNTA, *i.m.*, 58.

⁴⁷ SÁNTA, *i.m.*, 7.

III. HATALOM KONTRA KISEMBER

„Szegénység ide, szegénység oda, én, ha kikacagnak is érte, megmondom úgy, ahogy van [...] akkor érzem jól magam, ha olyan vagyok, meg azt csinálom, amit a többi ember!”⁴⁸

„A »kisember« nem szociológiai kategória ugyan, de mint irodalmi hős egyáltalán nem újkeletű.”⁴⁹ – indítja Erki Edit 1963-as kritikáját az *Élet és Irodalom*ban, és milyen igaza van. A hétköznapi kellemetlenségektől kezdve, egészen az egzisztenciát érintő küzdelmekig, a századközép táján parabolisztikus művekben is markánsan reprezentálódnak a kisember problémái. Gondolhatunk itt Örkény István *Tóték* című groteszk alkotására, mely drámaként (1967) és kisregény (1974) változatban is megjelent, vagy Fejes Endre *Rozsdatemetőjére* (1962), Tolnai Ottó *Rovarházára* (1968), de hogy a témánál maradjunk, *Az ötödik pecséten* kívül ide tartozik még Sánta Ferenc *Húsz óra* című riportregénye is.

A dramatikus jelleget kiegészítve a karakterek gyakran reflektálnak saját társadalmi szerepükre, arra hogy hogyan is élnek ők egyszerű (kis)polgárként. A következő szegmensben a „kisember” nevű társadalmi jelenség (ha nevezhetem így) és a hatalom egymáshoz való viszonyulását kívánom elemezni *Az ötödik pecsét* története kapcsán. Azért, hogy beható képet formálhassunk ezen két heterogén csoportról, az analízist egy rövid szerep- és jellemábrázolással kezdem. A történet 1944-ben, a nyilas uralom időszaka alatt játszódik Budapesten. A cselekmény mindössze másfél nap eseményeit jeleníti meg. Egy aprócska, eldugott kocsmában minden este egybegyűlik egy jól összeszokott társaság, melynek tagjai: Király László, a könyvügynök (ismertebb nevén Svung úr), Kovács János asztalos, Gyurica Miklós órasmester, illetve Béla kolléga, a kocsmáros, akié az ominózus gyülekezőhely. Hozzájuk csatlakozik még a hadirokkant fényképész, Keszei Károly, akinek jelentős szerepe lesz a regény folyamán. A szerző-elbeszélő részéről nincs konkrét szándék arra, hogy szereplőit alaposan, mélyrehatóan bemutassa. Csak a már említett két szöveghelyen (38. és 58. oldal) jellemzi őket minimálisan. Ebből adódóan meglátásom szerint nem állhatunk meg a négy főhős és a fotográfus személyiségének feltárásánál, habár mindenképpen velük kell kezdenünk. Tüskés Tibor hipotézise alapján: „Ötféle egyéniség, vagy talán ugyanannak az egyetlen Embernek az ötféle arca, ötféle összetevője. Öt »kisember«, mindegyiknek van egy jelszava,

⁴⁸ SÁNTA, i.m., 48.

⁴⁹ ERKI Edit, *A „kisember” mint irodalmi modell*, *Élet és Irodalom*, 1963/48, 6.

egy életelve, azt hirdeti és testesíti meg.”⁵⁰ Valóban releváns gondolatnak tűnik, hogy az öt szereplő alakja ugyanannak az embertípusnak a variánsaként értelmezhető, azaz „kisemberként” aposztrofálható, azonban véleményem szerint Keszei és Gyurica kiemelhető ezen csoportosításból. Tüskés elve szerint haladva a három másik férfi (Király, Kovács, Béla kolléga) egyértelműen a kisember archetípusát jeleníti meg. Végére is mind arra jutnak, a nagy eszmecserék, filozofálások közepette, hogy jobb kimaradni a „nagyurak”, a felsőbb vezetői rétegek hatalmi játszmáiból, s csöndesen megelégedni „jelentéktelen” kis életükkel. Az egyén köteles megválogatni szavait, különben elhurcolják és megölik. Éhínség jár az utcákon, többnyire jegyrendszeren alapszik az élelembeszerzés, azonban titokban folyik a csere alapú üzlet is, például: Király úr is egy Czuczor-Fogarasi szótárat cserélt marhaszegyre.

Keszei és Gyurica alakja már nehezebben tipizálható egyszerű „kisember”-ként, és véleményem szerint ők alkotják a legfontosabb ellentétpárt a műben. Mindketten vélekednek a jóról, azonban a gyakorlatban, a való életben csak Gyurica bizonyítja elveit. Keszei görcsösen vágyódik a hősiesség után: „Az ember célja a hős! Tudni ezt a célt, akarni és vállalni ezt a célt! [...] Bizony: el lehet gondolkodni fölötte, barátaim, hogy érdemes-e hősnek lenni, ha senki nem tud róla!”⁵¹ A saját igazságát és erkölcsét oly nagyra tartó fényképész az árulás cselekedete által alacsonyodik le, bukik el, hősi ambíciói így igencsak ironikus fénytörésbe kerülnek. Az órásmester tisztában van azzal, hogy nagy felelősséget vett a vállára a zsidó gyermekek rejtegetésével, és ezáltal végülis nagyobb áldozatot hoz, mint a másik három társa: a két pofonnal bizonyítja, hogy felvállalja feladatát még akkor is, ha egész jellemét, lelkiismeretét felőrli és elpusztítja tettével: „Az ő lelkiismeretében kétféle érték szembesül egymással: az önbecsülés és a gyermekéletek mentésének kötelessége.”⁵²

Ahogy fentebb említettem, álláspontom szerint nem elégséges csak az öt „főszereplő” karakterét bemutatni, elemezni, mivel az diktatúra képviselőinek is nagy cselekményformáló szerepe van a műben. Kicsit sarkítva, de a regény végén kvázi egy közös cél is kirajzolódik a két csoport között, elvégre mind a karhatalomnak, mind az asztaltársaságnak érdeke a „magyar közember” életben maradása, mivel a nyilasoknak szükségük van a tucatemberre a diktatúra fenntartása végett, a kisemberek pedig a túlélésért küzdve meg akarják élni a holnapot. A tömeg – a megvezethető, könnyen befolyásolható és megfélemlíthető massa – adja a hatalom alapját. Ez abban a jelenetben mutatkozik meg, mikor a civilruhás és a bölcsész nyilas diskurál a pártházban. Továbbá itt látszódik legjobban a szerepek státusza és szimbolikája: a köpcös

⁵⁰ TÜSKÉS Tibor, *A választás regénye – Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét* –, Alföld, 1964/2, 172.

⁵¹ SÁNTA, i.m., 190-191

⁵² VASY Géza, *Az ötödik pecsét. Sánta Ferenc regényéről és a fasizmusról*, Magyar Napló, 2015/1, 21.

Macák mint az erőszak megtestesítője, a civilruhás mint az ideológia képviselője, a szőke bölcész pedig mint ennek az ideológiának az elvakult és naiv követője lép fel. A „hatalom” önreflexív módon meghatározza saját emberképét is: „Hitler nem is tudja talán, hogy milyen nagy dolgot mondott, amikor azt tanácsolta a fiataloknak, hogy legyenek olyanok, mint a vadállatok! Ez nem alkalmi szólam. Ez filozófia! Tiszteletet érte, és le a kalappal előtte!” Vagyis a szöveg erkölcsi logikája szerint az erőszak, a diktatúra kiszolgálói tudatosan szakítanak a humanista értékrenddel. A „kisemberek”-ről a bagatellizálás kapcsán elhangzott monológban kaphatjuk a legátfogóbb képet, valamint az is kiderül, hogy az elnyomók miként vélekednek róluk. A civilruhás nyilas ezen megnyilatkozása a hatalom kezébe adta a nyers, de abszolút teljeskörű és konzekvens definícióját a „kisembernek”: „Mi kis semmik és senkik vagyunk! Semmi beleszólásunk a világ dolgaiba! Esetleg – mert nagyon kedvelik az ilyen fordulatot – kis légy piszok vagyunk a világ asztalán! Egyetlen jogunk van: befogni a szánkat! Kuss! A nagyfejűek azt csinálnak velünk, amit akarnak. Ki vagyunk szolgáltatva nekik kényükre-kedvükre! Ha tehetünk valamit, az nem egyéb, mint behúzni a fejünket, hadd menjen el a fejünk fölött a történelem, s mi maradjunk észrevétlenek! És így tovább... és így tovább... Nos, hát akkor! Magának nem egyéb a dolga, mint bebizonyítani nekik, hogy ez valóban így van!”⁵³ Kovács szaki egyik megnyilatkozásában alátámasztja az „ideológus” által felvázolt magatartásformát: „Nekem, kérem, még soha senkivel nem volt bajom! Hogyan is vehetném én a bátorságot ahhoz... én nem is tudom, hogy mit mondjak... hogy beleszóljak mások dolgába?!”⁵⁴ Vagy egy másik helyen Svung úr: „Nagyon egyszerű! [...] Mint a katonaságnál! Ami nem a maga dolga, ahhoz ne szóljon egy szót sem!”⁵⁵

Sánta műve összességében jóval pozitívabb képet fest a hatalommal szembe kerülő egyén, a „kisember” helyzetét illetően. Hiszen hőseink becsületét, tisztességét nem tudta megtörni az ideológiai kényszer, még Gyurica cselekedete is egy bizonyos szempontból a rezsim vereségét jelenti. „Ilyen áron egyikük sem vállalja a szabadulást. A megrettent, habozó kisemberek inkább a halált, mint a gyalázatot választják.”⁵⁶ Így lesz a regény központi motívuma a nem kívánt erkölcsi döntésnek való kitettség, az egyéni erkölcsi kondíció szadisztikus próbatétele, mely a hatalom részéről magát a szubjektum felszámolását célozza meg: és ez a „kisemberek”-től különböző, habitusnak megfelelő túlélési stratégiát követel meg.

⁵³ SÁNTA, *i.m.*, 206-205.

⁵⁴ SÁNTA, *i.m.*, 41.

⁵⁵ SÁNTA, *i.m.*, 55.

⁵⁶ BÉLÁDI Miklós, *Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét*, Kritika, 1963/4, 59.

IV. IDEOLÓGIA ÉS TÖRTÉNELEM

„... azért rendelkezik egy ember vagy embercsoport az „erőszaknak” nevezett társadalmi intézménnyel vagy gépezettel, mert uralmon van.”⁵⁷ (José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása)

A mű cselekményének ideológiai érintettségét, történelmi vonatkozásait számtalan szakirodalmi munkában taglalták már. Ahogy már említettem Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti munkájában, „elvont történelmi parabola”⁵⁸-ként hivatkozik Sánta regényére. A meghatározás érvényessége tagadhatatlan, azonban úgy gondolom, hogy nem szükséges túlságosan részletekbe menő vizsgálatot szentelnem e témának jelen dolgozat keretei között. A hatvanas évek prózáirói a parabolisztikusság beemelése mellett kísérleteztek „mindenekelőtt olyan – döntően szintén társadalmi vonatkozású – »igazságok« feltárásával, amelyeknek a kimondhatóságát politikai okok gátolták meg az ötvenes évtizedben.”⁵⁹ (Kulcsár Szabó példaként hozza a következő regényeket: Sarkadi Imre: *A gyáva*, Fejes Endre: *Rozsdatemető*, Sánta Ferenc: *Hús óra*, *Az ötödik pecsét*, Somogyi Tóth Sándor: *Próféta voltál, szívem*, Hernádi Gyula: *Sirokkó*, Kertész Ákos: *Makra*.) Ezeken túl a korszak közbeszédében aktívan benne volt a vészkorszak tematizálása is. Ezt igazolja, hogy a végül csak 1967-ben kibontakozó zuglói nyilasperről (melyben három vádlottat kivégeztek, a többi tizenhatot pedig börtönbüntetésre ítélték) a sajtó többször is beszámolt, valamint 1958-tól kezdődően több zsidó származású szerző kötetét újra kiadták, ilyen volt például: Bródy Sándor, Cholnoky László, Pap Károly.

A történelemábrázoláshoz kapcsolódó kettős beszédet elemezve Vasy Géza értekezését szeretném ismertetni, kommentálni. A szerző az általa „fasizmus”-nak nevezett ideológia irodalmi ábrázolásait tekintve három szakaszt különböztet meg, ezek közül Sánta művét az utolsó periódusba sorolja, mely az 1957-es évektől egészen a rendszerváltásig tartott. Vasy kiemeli, hogy ezekben az években főleg történeti és létfilozófiai szempontok alapján ábrázolták a diktatúra struktúráját, valamint a társadalmi rendszerek egységeit.⁶⁰ Azért is lehet fontos precedens az előbb említett korábrázolás, mivel Vasy ötven év távlatból már megfogalmazhatta azt a hipotézist, hogy *Az ötödik pecsét*-ben megjelenő erőszakos ideológia, elnyomás nemcsak a

⁵⁷ GASSET, José Ortega y, *A tömegek lázadás*, Bp., Helikon, 2022. 161.

⁵⁸ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Bp, Argumentum, 1994. 104.

⁵⁹ Uo. 90.

⁶⁰ VASY Géza, *Az ötödik pecsét. Sánta Ferenc regényéről és a fasizmusról*, Magyar Napló, 2015/1, 17.

nyilasok kegyetlenségét szimbolizálja, hanem a kommunista rezsim és a Rákosi-éra bűneit is: „A fasizmusról szólva lehetőség nyílt arra, hogy mindenfajta diktatúra társadalomképe és természetrajza megmutatkozhasson.”⁶¹ A kortárs publicistáknak nem adatott meg eme párhuzam megállapításának lehetősége, mivel a szerzők akkor még nem engedhették meg maguknak, hogy a rendszer működését, struktúráját, hibáit ilyen direkt kritikával lássák el, azonban a kettős beszéd metódusával alkalmuk nyílt kifejezni véleményüket az autokrata uralomról. Kitekintés gyanánt megjegyezném, hogy a mű korabeli szakirodalmában is rendszeresen *fasizmus* jelzővel hivatkoznak a Szálasi-féle nyilas uralomra, a vészkorszakra. Így például Fülöp László: „[...] 1944 télelején, Magyarországon, a fasizmus dühöngése idején [...]”⁶², Tamás Attila: „[...] próbálják átvészelni a háború és a fasizmus poklát [...]”⁶³, és az előbb említett Vasy Géza is így fogalmaz: „[...] a fasizmust leküzdhetetlen rosszként fogják fel”⁶⁴. Valószínűsíthetően a kommunista időszak ideológiailag erősen átítatott történetírásának a hozadéka ez. Az író regényében egyszer sem applikálja a *fasizmus*, *fasiszta* kifejezéseket. Más alkotásaiban sem gyakori, a *Hús órában*⁶⁵ háromszor, illetve a *Müller család halála*⁶⁶ című novellájában egyszer alkalmazza. A holokauszt időszaka, a vészkorszak halványan tematizálódik a műben, azonban ez egy anakronisztikus eleme is a történetnek, mivel itt ütközik ki, hogy egy háború után íródott áthallásos szövegről van szó. 1944 telén ugyanis nem valószínű, hogy Magyarországon a közbeszédben elterjedt lett volna az, hogy mi is történik valójában a koncentrációs táborokban, halálgyárakban: „Ha azok odakint szappant főzhetnek emberekből, akkor velünk is azt zabáltathatnak, amit éppenséggel akarnak...”⁶⁷ vagy később: „Mondja meg igaz lelkére, Kovács úr! Főztek valamikor is szappant emberek húsából meg csontjából meg zsírjából? Pedig ma már igazán mindenki ismeri Krisztus tanítását. Mondja meg igaz lelkére? Nem illik beszélni róla, ugyebár, de mindannyian tudjuk, hogy mi történik körülöttünk.”⁶⁸ Megjegyzem, azért e kicsiny részletben is előtűnik az alapvető keresztény erkölcsi tanítás gondolata.

⁶¹ VASY, i.m., 17.

⁶² FÜLÖP, i.m., 111.

⁶³ TAMÁS Attila, *Sánta Ferenc*, Tiszatáj, 1967. 163.

⁶⁴ VASY Géza, *Sánta Ferenc*. Monográfia. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 83.

⁶⁵ SÁNTA, i.m., 309, 383.

⁶⁶ SÁNTA Ferenc, *Isten a szekéren*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972., 315.

⁶⁷ SÁNTA Ferenc, *Az ötödik pecsét / Hús óra / Az áruló*, Bp., Magvető, 1979., 9.

⁶⁸ SÁNTA i.m., 43.

V. A REGÉNY PARABOLISZTIKUSSÁGA

„Tévedés következképpen azt állítani, hogy az életben »a körülmények döntenek«. Épp ellenkezőleg: a körülmények mindig dilemma elé állítanak bennünket: mindig új választút elé, ahol döntenünk kell. S ott a jellemünk dönt.”⁶⁹ (José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása)

Vizsgálatom következő szakaszában három szintre bontva kívánom elemzeni *Az ötödik pecsét* példázat-struktúráját. Mindenekelőtt azonban, „alapozás” gyanánt Gelencsér Gábor gondolatmenetét idézem, aki Paul Ricoeur francia filozófus meghatározására hivatkozva így fogalmaz: a példázat „[m]int retorikai alakzat eredendően a mondanivaló elrejtésére irányul; valami olyasmire, ami lényege szerint kimondhatatlan, a parabola által azonban megnyilatkozik.”⁷⁰ Ergo minden esetben „másra vonatkozik, mint amit elmond.”⁷¹

A mű cselekménye a kezdeti szituációban meglehetősen lassan, szinte vontatottan halad előre: „A regény bevezető részét aprólékosan, sőt, körülményeskedően dolgozta ki, a lassítás, késleltetés elemeiből építette föl, azért, hogy a később bekövetkező drámai összeütközés példázatszerűségét annál határozottabban bontakoztassa ki.”⁷² A hosszadalmas bevezető után érkezünk el a mű központjához, ami pedig természetesen nem más, mint Gyurica példázata, s ennek következményei az elmélet és a gyakorlat síkján. A szöveg tudatosan él a késleltetés módszereivel, a történet akkor kezd el komplikálttá válni, mikor az órásmester elmeséli példázatszerű tanmeséjét a zsarnok Tomoceuszkakatitiról és rabszolgájáról Gyugyuról. A Lucs-lucs szigetéről szóló fabula és a szereplők világa önkéntelenül összefonódik, s egy fikatív párhuzamot eredményez, melyben az egyszerű polgárok mind próbára teszik lelküket, becsületüket, s bár először a helytelent választva morálisan megbuknak, a „valóságban” mégis a helyes úton indulnak el. Ezáltal manifesztálódik a példázat a példázatban szisztémája a szövegben. Azaz, a regényt a maga egészében tekinthetjük egy parabolának (a kisember megmérettetik a hatalommal szemben), mely fikatív valóságában egy másik példázatot mesél el („Azt nem tudom, hogy Tomoceuszkakatiti legyek-e vagy Gyugyu?”)⁷³.

Meglátásom szerint három részre osztható fel a mű, ily módon a parabola kibontakozási fázisait is három egységre tagolhatjuk: az első blokkban (7-90. oldal) összetett párhuzamok és

⁶⁹ GASSET, José Ortega y, *A tömegek lázadás*, Bp., Akadémiai, 2010., 91.

⁷⁰ GELENCSÉR Gábor, *Politikai poétika*, Metropolis, 2001/3, <https://metropolis.org.hu/politikai-poetika-1>

⁷¹ RICOEUR, Paul, *Bibliai hermeneutika*. (ford. Mártonffy Marcell) Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 1995, 54.

⁷² BÉLÁDI Miklós, *A magyar irodalom története 1945–1975 III*. Bp., Akadémia, 1990., 976.

⁷³ SÁNTA, i.m., 63.

utalásrendszerek segítségével felvezetésre kerül, majd elhangzik a központi példázat, vagyis Tomoceanszkatiti és Gyugyu meséje. Ezután egy értelmezési fázis következik (90-198. oldal), melyben megtörténik a parabola személyes életre való vonatkoztatása a szereplők által. Az utolsó szegmensben, a nyilas pártházban megelevenedik a példázat (198-237. oldal), vagyis átkerül az elbeszélte világ valóságába. Ahogy Béládi summázza a regény keretét: „[...] a jelentéktelenséget árasztó első rész és a befejezés drámaiságának stílusellentéte az önmaga körében maradó elbeszélés és az egyetemes rangú allegória összevetésének a nehézségét is jelzi.”⁷⁴

Dolgozatom további szakaszában néhány szöveghely elemzésével szemléltetem az elkülönülő komponenseket, a fentebb prezentált hármas felosztás segítségével. A történet primer hasonlata többször közvetett formában nyilvánul meg. A szerző ezeket az utalásokat a szereplők dialógusaiba rejtje el, a legtöbbször általánosított életigazságok, történetek, klisék halmozásával vezeti fel őket. Az első szakasz (7-90. oldal) egyik ilyen jellegzetes alakzata, mikor az asztaltársaság résztvevői a saját társadalmi helyzetüket, szerepüket viszonyítják a náluk magasabb pozícióban lévőkhöz, kvázi előre felvázolva a Tomoceanszkatiti–Gyugyu hierarchiát; ahogy Király úr fogalmaz: „...a nagy emberek számára az élet nem olyan, mint a mi számunkra! Ők egészen mások! Tudják is, meg érzik is, hogy ők nem tartoznak a többi ember közé, mert ők különbek a többi embernél...”⁷⁵ Tisztán látszik, hogy a „kisember” (Gyugyu) elkülöníti magát a felsőbb rétegtől, teljesen furcsa és idegen számára ez a közeg, a „nagy emberek” (Tomoceanszkatiti) világa. Ezen túl megismerhetjük, hogy önmagáról hogyan vélekedik. Kovács úr szerint: „Többet ér az én kis életem, így, ezzel a sok csalódással meg gonddal, mint valami ilyen nagyfejűé! Az én nevemet nem említi senki, hacsak jó emlékezettel nem. Nincs gazdagság, nincs hatalom [...], de nyugodt a lelkiismeretem. Inkább hagyom én másnak a parancsolgatást meg a nagy gazdagságot, de legyen nyugodt az éjszakám [...]”⁷⁶ Az idézett részlet szépen igazolja az „erkölcsös boldogtalan”⁷⁷ stádiumát. Egyfajta meglegedettség, tökéletes megnyugvás érezhető az amúgy a társadalmi ranglétra alján elhelyezkedő kispolgároktól. Ahogy a könyvügnök is megerősíti: „...legjobb olyan egyszerű embernek lenni, amilyenek vagyunk! Ha valami biztos, akkor az, hogy nekünk aztán senki miatt nincs lelkiismeret-furdalásunk. Miért is lenne?”⁷⁸ Egy másik ponton olvashatjuk Béla kollégától is: „Nem csináltunk nagy dolgot semmit, meg a történelemkönyvekben sem lesz

⁷⁴ BÉLÁDI, i.m., 976.

⁷⁵ SÁNTA, i.m., 31.

⁷⁶ SÁNTA, i.m., 46.

⁷⁷ FEKETE József, *Aki a csendet választotta*. Forrás, 2007/9., 52.

⁷⁸ SÁNTA, i.m., 34.

benne a nevünk – az anyja szemit! – de rossz az nem tapad ránk. Így is van ez jól! Aztán elmegyünk egyszer, de hát... senki nem él örökké.”⁷⁹

Még mindig az első blokknál maradva, a főparabola bevezetésére szolgálnak azon diszkussziók is, melyek afféle „mikro-dilemmákat” tartalmaznak, s szintén a moralitást helyezik a fókuszba. Ebben az egységben szintén érzékelhetővé válik, hogy mennyire eltávolodik egymástól a két társadalmi réteg, a kispolgárok „[...] erkölcsi-szociális igazságként tételezik, hogy a szegénynek kisebb a társadalom iránti felelőssége, a tehetősnek meg több a vesztenivalója.”⁸⁰ Az egyik ilyen vitahelyzet lelkiismereti kérdéseket ecsetel: vajon a „nagyemberek” hogyan élik mindennapjaikat a súlyos döntéseik és nagy felelősségük mellett? Király úr: „[...] a tábornokok meg a hasonlók, akik az egyszerű emberek sorsát intézik, hát van ezeknek egyáltalán nyugodt éjszakájuk? – Van! – szólalt meg Gyurica, az órás. – Igen nyugodt éjszakáik vannak! [...] Maga tudna nyugodtan aludni meg nyugodtan élni, vagy mit tudom én, lefeküdni egy asszonnyal, ha maga parancsolta volna ki ezt az embert a frontra, hogy azt mondja: hív a kötelesség, menjél csak szépen!”⁸¹ Kicsivel később már egy súlyosabb kérdést szegez Béla kolléga a „láthatatlan hatalomnak”, a hadirokkant fényképész sérülése kapcsán (aknarobbanásban feszítette el az egyik lábát): „Hogyan tudja magára venni a hadvezér vagy akárki, aki aláírta, hogy háborúba kell menni, hogyan tudja a lelkére venni ezt a nyomorúságot [...] Nem lesz már magából soha olyan ember, mint amilyen annak előtte volt!”⁸² A kispolgárok meglátása szerint: „[...] ha azoknak kellene kimenni a frontra, akkor soha nem lenne háború [...]”⁸³ Azért is lényegesek a szöveg ezen alkotóelemei, mivel előrevetítik a választás nehézségét a cselekményben, s valamennyire felkészítik a „kisembereket” a közelgő döntési-kényszerre. Idesorolhatjuk a háború szükségességéről folyó eszmecsere is, amiből kitűnik, hogy miképpen ítélik meg az egyszerű civilek az ilyen nehéz választási szituációkat. Az effajta helyzetekben is jól kivehetően elkülönülnek az egyes szerepek; Kovács úr kissé bizonytalanul fogalmaz, de érzi a téma súlyát: „[...] valakinek el kell dönteni, hogy ki és mikor menjen háborúba, illetve azt akarom mondani, hogy kell legyen, aki vezeti az országot, egy kormány vagy egy miniszterelnök, vagy uralkodó... Aztán ha arra kerül a sor, hát olyan idő is jöhet, amikor az országot meg kell védelmezni. Akárhogyan forgatjuk a dolgot, ez is igazság! Nem?”⁸⁴ A könyvügnök egyfajta hazafias logikát követ: „Nem könnyű erre válaszolni [...]

⁷⁹ SÁNTA, *i.m.*, 46.

⁸⁰ FEKETE, *i.m.*, 52.

⁸¹ SÁNTA, *i.m.*, 32-33.

⁸² SÁNTA, *i.m.*, 36.

⁸³ SÁNTA, *i.m.*, 33.

⁸⁴ SÁNTA, *i.m.*, 36.

mert az ember azért csak szereti a hazáját, és könnyen adódhat olyan helyzet, hogy annak az érdeke előbbre való...”⁸⁵ Mire Béla kolléga heves őszinteséggel reagál: „Ne tréfáljon, Király úr! Van olyan érdek, amely felér egy háborúval? Már én igazán műveletlen ember vagyok, nem is tagadtam soha, de annyit tudok, és állítom bárki előtt: nincs olyan érdek, amely megérne egy háborút, akármilyen érdeknek legyen az feltüntetve!”⁸⁶ Tomoceuszkakatiti és Gyugyu parabolája előtt Király úr a „főszakértője” a nagyemberek viselkedési szokásainak, amivel a két másik echte „kisember”, a kocsmáros és az asztalos részint egyetért. Az ügynök elsődleges érve a feljebbvalók differenciálásában, hogy „[e]zeknek [...] ha akarják, ha nem, mindig az kell az eszükbe jusson, hogy mennyi mindenben mások, mint a többi ember. Ezért van aztán, hogy másképpen viselkednek egy rakás dologban, mint a többi ember...”⁸⁷ Vagyis egyáltalán nem egyezik a gondolatmenetük az átlagemberével. Szintén Svung úr közvetítése nyomán a társaság nagy része egyetért abban, hogy a vezetőpozíciókban lévők „[...] szemérmetlenül gőgösek és beképzelték – tehát eleve nem rendes emberek –, annyira el vannak telve önmaguktól, hogy azt hiszik, ők egyedül tudják az igazságot, és a többi ember az nem tud semmit [...]”⁸⁸. Egy másik passzusban így szemlélteti a zsarnoki hatalmat: „Naponta halnak meg, mert ő a fejébe vett valamit, és abból nem enged! Azt mondja: vagy úgy fog élni a világ, ahogyan azt én kitaláltam, vagy utánam az özönvíz, nem fog majd senki sem élni sehogyan sem...”⁸⁹ Ironikus, hogy ezen kijelentések után pont ez a három „kisember” mégse tudja saját helyzetéből először Gyugyu szerepét választani, hanem inkább a nagyfőnök Tomoceuszkakatitiét, aki „meg volt győződve afelől, miszerint ő a világ legrendesebb embere!”⁹⁰

Egy jelentős hasonlata a szövegnek a katonaság és a világ struktúrájának az összevetése, mely szintén a társadalmi hierarchiát, egyenlőtlenségeket emeli ki. Ugyancsak Király úr a szószólója ezen okfejtésnek is: „[...] olyan a világ, mint egy nagy katonaság! Van benne egy csomó millió közlegény, aztán van néhány százezer őrmester meg szakaszvezető [...] Aztán néhány tízezer tiszt, akik megmondják a zupásoknak, hogy mit csináljanak, aztán van néhány száz tábornok, azon felül néhány vezértábornok, és legfelül a fővezér vagy hadúr [...]”⁹¹ Szignifikánsan megjelenik az alá-fölérendeltségben rejlő párhuzam is: „[...] ha azt mondja a világ, hogy nyald fel a padlót, akkor fel kell nyalni [...] Közlegény – kuss! Ne láss, ne hallj! Ez a magunkfajta embernek a parancsa! Hogy aztán – közben mit gondolunk, az már teljesen a

⁸⁵ SÁNTA, *i.m.*, 36-37.

⁸⁶ SÁNTA, *i.m.*, 37.

⁸⁷ SÁNTA, *i.m.*, 31.

⁸⁸ SÁNTA, *i.m.*, 41.

⁸⁹ SÁNTA, *i.m.*, 44.

⁹⁰ SÁNTA, *i.m.*, 71.

⁹¹ SÁNTA, *i.m.*, 50.

magunk dolga, abba aztán senki bele nem szólhat. Legalább ennyi kijár nekünk! Nem igaz?”⁹² Az idézet végén észlelhető, hogy azért a kisemberben is van annyi önérzet, hogy a gondolkozás szabadságát meghagyja magának. Ezt írja majd felül a nyilasok dialógusa a pártházban, amiből kirajzolódik, hogy a diktatúra nemcsak a társadalmi, kollektív tudatot akarja és tudja befolyásolni, hanem az egyén, a szubjektum elméjét is: „Halottakat produkálni könnyű – de olyan halottakat, amelyek esznek, isznak, dolgoznak, és úgy tudják befogni a szájukat, akár egy valóságos és originál halott, az már nehezebb dolog!”⁹³ A „világ” szó alkalmazása fentebb szintén a felső uralom arctalanságát bizonyíthatja. Vagy ahogy a civil ruhás fogalmaz: „A tömegek korát éljük [...], az undorító tömegek korát, mely tömeg soha olyan illúziót nem táplált magáról és önnön szerepéről, mint azt ma teszi!”⁹⁴ Az idézett szöveghely Ortega Gasset, spanyol filozófus *A tömegek lázadása* című munkájára utal, ami igencsak népszerű volt a korszakban. A szerző megítélése szerint „[...] nagyon is fontos, hogy megismerjük ezt a tömegembert, aki lehet a legfőbb jónak és a legfőbb rossznak is a megtestesítője.”⁹⁵

Értekezésem következő szakaszában rövidesen rátérek a főpéldázat prezentálására, azonban előtte szükséges kiemelnem egy kulcsfontosságú mozzanatot a regényben, melyre a narráció kapcsán már utaltam.⁹⁶ Ez a bizonyos elbeszélői kiszólás összefoglalja először az asztaltársaság jellegzetes frázisait, majd egyfajta bizalmas hangnemet felvéve szemlélteti attitűdjeiket, vagyis a kisemberi magatartást: „Az effajta emberek lélektanát ismerve, az ilyenfajta embereknek, mint amilyenekkel most e történetben van dolgunk, a szokásait és apró

⁹² SÁNTA, *i.m.*, 55.

⁹³ SÁNTA, *i.m.*, 206.

⁹⁴ SÁNTA, *i.m.*, 205.

⁹⁵ GASSET, *i.m.*, 97.

⁹⁶ SÁNTA *i.m.*, 59. „Az olvasó nyilván tisztában van már azzal, hogy dacára az olyanfajta megszólításoknak, mint Kovács úr, uram, és kedves barátom, meg a gyakori és különböző udvariaskodások, mint: ha engedi megjegyezni, ha szabadna a figyelmét kérem és hasonló, tehát ezek ellenére olyan társasággal van dolga, melyben régóta ismeri mindenki egymást. Az effajta emberek lélektanát ismerve, az ilyenfajta embereknek, mint amilyenekkel most e történetben van dolgunk, a szokásait és apró allűrjeit ismerve, tudhatjuk, hogy az érintkezésnek ez a formája igen erős összeszokottságot, szeretetet és megbecsülést takar. Ez, a külső szemlélő előtt olyannyira nevetségesnek tűnő érintkezés, a maga közhelyeivel egy sajátságos társadalmi rétegnek egyfajta társalgási formája. Ha elkísérnénk egy alkalommal Királyt a barátjához, az asztaloshoz, akkor hallhatnánk, amint így köszönti a háziasszonyt: Á, csókolom a kezeit, drága nagyságos asszonyom, hadd puszilom meg azt a kis kacsóját...! Mire az asszony: Ó, a Király úr, az ember mindig jobbat vár, lám, lám... A dologban az a különös, hogy mindez tréfás felhanggal történik. Arra kell következtetnünk, hogy nem egyébbel van dolgunk, mint holmi „alászálló kultúrérték” szemérmes és egyben ironikus befogadásával. S ez olyannyira kötelező magatartás, hogy elmulasztása vagy egyszerűen az, ha valaki nincs birtokában e formáknak, az idegenség letörölhetetlen bélyegét nyomja a homlokára. Mindezt azért jegyeztük meg, hogy az olvasót ezzel is megerősítsük abban az eddigiek során már amúgy is kialakult véleményében, hogy egymást nagyon becsülő, örömeikben és bánataikban megosztó és együttérző polgárocskákról van szó – olyanokról, akiket az olvasónak már számtalan irodalmi alkotásban volt alkalma és szerencséje megismerni. De kikről mondhatnánk el, hogy teljesen ismerjük már őket? S ha már ezt elmondtuk, hadd tegyük hozzá: nincs kevésbé szabad és inkább kötöttebb ember az irónál. Nem tehet engedményt a hűség rovására mivoltának kockázatát nélkül. S ha úgy követjük e pár ember beszélgetését, mint azt az eddigiekben is tettük, akkor az éppenséggel a nagyon célszerű – a végén kiderül majd, hogy mennyire szükséges – hűség kedvéért történt.”

allűrjeit ismerve, tudhatjuk, hogy az érintkezésnek ez a formája igen erős összeszokottságot, szeretetet és megbecsülést takar.”⁹⁷ Továbbá kvázi összekacsint, vagyis helyesebben „összemosolyog” az olvasóval ezen kispolgári udvariaskodásokon, a közhelyes badarságokon, melyekből arra következtet „[...]” hogy nem egyébbel van dolgunk, mint holmi „alászálló kultúrérték” szemérmes és egyben ironikus befogadásával.”⁹⁸ Ha jól értem akkor ebben a kijelentésben azt körvonalazza az elbeszélőihang, hogy a kisember/kispolgár átmeneti, középén elhelyezkedő társadalmi szintjén egyfajta hibrid nyelvezetű, kulturálisan „leértékelődött” (vagyis elvesztette a műveltségi szavatosságát), társalgási forma használatos, melyben ha nem jártas a illető „[...]” az idegenség letörölhetetlen bélyegét nyomja a homlokára.”⁹⁹ A soron lévő mondatban a narrátor megerősíti ennek a csoportnak az összetartását, bizalmas kapcsolatát, valamint alátámasztja a kisember-reprezentáció irodalmának az érvényességét: „olyanokról, akiket az olvasónak már számtalan irodalmi alkotásban volt alkalmunk és szerencséje megismerni.”¹⁰⁰ Talán a legpontosabb kifejezés, hogy ha ezen kitekintés befejező egységét nem a narrátornak, hanem inkább a (beleértett) szerző-elbeszélőnek tulajdonítom, mivel úgyszólván megragadja az alkalmat és reflektál az írói szerepkörre: „S ha már ezt elmondtuk, hadd tegyük hozzá: nincs kevésbé szabad és inkább kötöttebb ember az írónál. Nem tehet engedményt a hűség rovására mivoltának kockáztatása nélkül.”¹⁰¹ Ezzel a „szabad-kötött” paradoxonnal arra utal, hogy a szöveg gondolatiságában nem tagadhatja meg saját elveit, önmagát. Továbbá egy lineáris utalással szintén a főparabola döntéshelyzetét élezi ki, miszerint az egyén a választás során nem kerülhet ellentmondásba belső, alapvető értékeivel szemben. Záróakkorként újfent összekacsint a „nézővel”: „S ha úgy követjük e pár ember beszélgetését, mint azt az eddigiekben is tettük, akkor az éppenséggel a nagyon célszerű – a végén kiderül majd, hogy mennyire szükséges – hűség kedvéért történt.”¹⁰² Avagy, az eddig elhangzott beszélgetés nem felesleges fecsegés volt, figyelmünk ne lankadjon, a későbbiekben is legyünk következetesek, alapos, értő olvasóként szemléljük a történetet, hogy a végén világossá váljon számunkra a történet példaértéke.

S, hogy az eddig tárgyaltak valóban ne maradjanak indokolatlanul, térjünk is rá Az *ötödik pecsét* szövegének mérvadó példázatára. Nem sokkal a narratori, szerzői passzus után Király úr froclizni kezdi az órást: „Most minek örül már megint? [...] Az angyalát látja, vagy

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo.

mi szállta meg?”¹⁰³ Jóformán „kihívja” Gyuricát aki erre válaszul egy egyszerű kérdést szegez az ügynökhöz: „Mondja meg nekem, hogy mit szeret jobban: a csicsókát vagy a töltött borjút?”¹⁰⁴ Ezzel a mezei felvetéssel, egyértelmű utalással vezeti be fabuláját az órásmester. Először részletesen ismerteti a két főszereplőt Tomoceuszkakatitit és Gyugyut. Az utóbbi egy szegény rabszolga, aki gazdájától és az uralkodótól is számtalan gyötrelmet szenvedett el: kivágták a nyelvét, kiszúrták a szemét, családtagjait elragadták tőle vagy megölték őket stb. Gyugyu életében az egyetlen vigaszt az nyújtja, ahogy ő fogalmaz: „[...] ment maradtam a bűntől! [...] Nem én tettem ilyesmit másokkal, hanem velem cselekedtek ilyesmit mások! S ez nagyon nagy szó! Ha van vigasztalás, akkor ez az! [...] Ment maradtam mind e bűnöktől, [...] mert szenvedéseim nem engedtek gazembernek lennem! Az igazak közé tartoztam mind utolsó pillanatomig. S ez nagyon nagy dolog! A kisemmizettek, a megkorbácsoltak nagy családjába tartoztam egész életem során, és lelkem tiszta maradt, mint amilyennek megteremtette az, aki mindannyiunkat teremtett...”¹⁰⁵ Hasonló megnyugvással beszél nyomorú sorsáról, mint a kisember a fentebb taglaltak szerint. A parabola másik karaktere Lucs-Lucs szigetének kegyetlen fejedelme, nagyfőnöke. A mesélő sorra veszi milyen brutális, kíméletlen módon vezette országát, nyomorúságban tartva ezáltal népét: „Kétezer embert vakított meg teljesen vagy fél szemre, ezeröttszáz nyelvet tépetett ki, közöttük hatvan kiskorúét. Elevenen elégetett százharmincat, karóba húzatott hetvenet, és keresztre feszített harminckilencet...” Szörnyű cselekedetei ellenére, azonban Tomoceuszkakatitinek „[...] nem volt egy szemernyi lelkiismeret-furdalása sem, mert korának erkölce szerint cselekedett! [...] Vagyis úgy nőtt fel, hogy mindig azt látta maga körül, amit ő maga is tett később, s ezért mindezt természetesnek tartotta, és eszébe sem jutott elgondolkodni afölött, hogy helyesen cselekszik-e? A legtermészetesebbnek tartotta, hogy mindezt jogában áll megcselekedni, és semmi sincs inkább rendjén, mint az, ha így tesz!”¹⁰⁶ Elhangzott a példázat, a kisembereket először nehezen tudják hova tenni, ahogy egyre jobban belegondolnak nem akaródzik igazán választani. A kocsmái filozofálgatást két nyilas pribék zavarja meg, akik a közeli háztömbből hurcolnak el egy illegális kommunistát. A beszélgetést ezen szituáció véglegesen megszakítja, az asztaltársaság tagjai haza indulnának, azonban a vendég, Keszei megválaszolja a kérdést: „Gyugyu! Illetve rabszolga! – mondta a fényképész”.¹⁰⁷ Gyurica elutasító válaszával megpecsételi saját maga és barátai sorsát, az által, hogy hazugnak nevezi a hadirokkant fényképészt.

¹⁰³ SÁNTA, *i.m.*, 61.

¹⁰⁴ *Uo.*

¹⁰⁵ SÁNTA, *i.m.*, 69.

¹⁰⁶ SÁNTA, *i.m.*, 72.

¹⁰⁷ SÁNTAI, *i.m.*, 84.

A regény második fázisban (90-198. oldal) egy interpretációs folyamat zajlik le, vagyis a szereplők a személyes életük vonatkozásában elemzik, értelmezik a parabolát. Ennek okán ezen egység négy hosszabb és „töményebb” részre tagolódik a történetben. Kovács szakit végtelenül elbizonytalanítja a felvetett kérdés: „Én mindenesetre nem vagyok olyan, amilyennek hittem magam, amilyen szerettem volna lenni... és amilyennek lenni kellene. [...] állandóan arról beszélek, hogy így a tisztesség, úgy a tisztesség, és amikor megforgatnak egy kicsit, akkor kiderül, hogy állok, mint szamár a hegyen, és nem szólok egy szót sem, mert nem tudok mit mondani.” A legbehatóbban ő boncolgatja a témát, megosztja a feleségével is, magában hosszan gyötrődik, minden oldalról meghányja-veti a dolgot: s a végén a következőkre jut: „[...] azért vagyunk a földön, hogy boldogok legyünk! Minden élőlény ezért van a földön! Ez az élet legnagyobb parancsa! Olyan világos, mint a nap! Ha a Teremtőnek ez a parancsa, akkor ennek kell mindenekelőtt eleget tenni. Ha nem a Teremtő parancsa, hanem a természeté, akkor meg úgy igaz. Miért szegülnék ellene a parancsnak, hogy boldogan éljek? Akkor vétkezném mindenfajta törvény ellen, ha önmagam választanám a rosszat, a szenvedést.”¹⁰⁸ Azért megnyugtatja önmagát: „Mindenesetre a becsületesség első követelményének eleget tettem. Nem engedtem el a fülem mellett [...], hanem gondolkodom rajta, és nem tudok megnyugodni, szégyenkezem vagy magyarázkodom [...] Egészen tehát nem vagyok gazember! [...] Csak kis gazember vagyok... egészen piciny, de azért utolsó kis gazember...”¹⁰⁹ A magányos „alkudozásban” valószínűleg nem véletlen egybeesés, hogy a „kisember” kis gazembernek titulálja magát a parabola kapcsán. Kovács szaki az önostorozás után végérvényesen Tomoceuszkakatitit választja, de a döntő érv számára a családfői felelősség, szerettei biztonsága (vö. az első részben taglalt felelősség/döntés kérdésekkel). Ebben a mozzanatban is az egyén alapvető erkölcsi kondíciója van kihangsúlyozva, bármennyire is önző és gyarló az ember, a moralításra törekszik minduntalan, ahogy ezt igazolja Kovács imája is: „[...] meggyóna a gyengeségét, és kérte az Isten bocsánatát – elszorult torokkal és forró homlokkal –, amiért végérvényesen Tomoceuszkakatitit választotta, mert hiába, gyenge az ember, és ezt senki nem tudja jobban, mint maga az Isten!”¹¹⁰

A rákövetkező fejezetben Béla kolléga estjét kísérhetjük figyelemmel. A kocsmáros konkrétan nem rágja át magában a felvetett példázat morális kérdéseit, inkább a megnyilatkozásaiból, a feleségével való párbeszédből derül ki, hogyan is vélekedik Tomoceuszkakatiti és Gyugyu meséjéről: „Csak a gyenge és értelmetlen ember tojik be, ha

¹⁰⁸ SÁNTA, *i.m.*, 98.

¹⁰⁹ *Uo.*

¹¹⁰ SÁNTA, *i.m.*, 101.

bajok vannak. Bízd te csak rám a dolgot! Nagyon is jól csináltam mindent, nem lesz ezután sem baj. [...] Nem játsszuk meg magunkat Gyugyunak...”¹¹¹ Béla kolléga egyszerűen, józan paraszti ésszel viszonyul a parabola elhangzása után is, a világhoz, önmagához. Ő továbbra is egyértelműen a kisember perspektívájából szemléli az életet: „[...] a magunkfajta emberke úgy boldogul, hogy behúzza a fejét, és megteszi azt, amit a nagyobb pasasok megkívánnak tőle! Ez a szabály! Kussolj, és tedd, amit megkövetelnek tőled!”¹¹² A vendéglős élelmes, igazi túlélő, „filozófiája” szerint: „Béla kolléga azért buta, mert okos, és azért okos, mert buta!”¹¹³ Logikusan beosztja, kit hogyan és mivel kell lefizetni (a masinisztától a kereskedelmi felügyelőig), hogy működjön az üzlet és fenn tudják tartani magukat: „És ha nem jönnek az oroszok? [...] És ha ők lesznek továbbra is a főfejesek? [...] Ha megnyerik a háborút?”¹¹⁴ A jövőre való tekintettel azonban úgy dönt, hogy támogatja az elhurcolt kommunista szomszéd feleségét. A felállított rendszer szerint így a megélhetésük és biztonságuk is garantálva van: „Ha bejönnek az oroszok, akkor Szabónénál minden rendben van. Nagyon is rendben... Én pedig egy kommunistának a családját segítetttem [...]”¹¹⁵ Béla kolléga habitusából, felfogásából az olvasható ki, hogy ő bolond lenne Gyugyut választva a szenvedés útjára lépni. Ezt erősíti meg a fejezet vége: „[...] gyere ide a te Tomotakidhoz! Naná...? Mert majd Gyugyu...? Egészen azért nem ment el az eszünk... Gyere, csillagom...”¹¹⁶

Svung úr a kocsmai iszogatás után a szeretőjéhez igyekszik. Kovács szaki mellett nála is élesen elkerül az önmarcongolás, gyötrődés, majd beletörődés és magbánás struktúrája: „[...] mindenki tisztességes ember, csak te vagy rohadt gazember. Oltári nagy, utolsó gazember vagy, Laci...”¹¹⁷ Ezen szegmensben világosan megmutatkozik Király úr másik arca, a nagydumás, céltudatos karakterből hirtelen egy kétségekkel küzdő ösztönlény válik: „A gyötrő lelkiismeret-furdalást látják talán? A kétkedéssel és szégyennel teli küzdelmet, hogy az ember szabadulni tudjon a bűnétől és ugyanakkor... nincs ereje ahhoz, hogy elveszítse azt a kis jót, amit az élet fukar keze juttat neki, vigasztalásul a terhes és nehéz életért [...] Talán rosszabb lesz attól az ember?!”¹¹⁸ A szeretőjénél töltött idő után a hazavezető úton Svung úr, hasonlóan az asztaloshoz, próbálja győzködni magát: „[...] igenis határozottan állítom, hogy természetellenes dolgot művelek, amikor lelkiismeret-furdalást érzek azért, mert jól éreztem

¹¹¹ SÁNTA, *i.m.*, 105.

¹¹² SÁNTA, *i.m.*, 108.

¹¹³ SÁNTA, *i.m.*, 109.

¹¹⁴ SÁNTA, *i.m.*, 112.

¹¹⁵ SÁNTA, *i.m.*, 117.

¹¹⁶ SÁNTA, *i.m.*, 119.

¹¹⁷ SÁNTA, *i.m.*, 122.

¹¹⁸ SÁNTA, *i.m.*, 124.

magam, és a természet parancsa szerint cselekedtem. És állítom, hogy a következők miatt kell éreznem ezt a lelkiismeret-furdalást: [...] nincs lehetőségem mindenben a természet parancsa szerint élni, vagyis úgy, ahogyan azt a kívánságaim megkövetelnék! [...] nincs elég pénzem ahhoz, hogy megtehessem, hogy fittyet hányok a törvényeknek és szokásoknak.”¹¹⁹ Azonban a végén ő is igazat ad az órásnak: „[...] Igen, Gyurica mester...akkora gazember vagyok, hogy senki nem méltóbb a Kakatiti mesterségére...”¹²⁰

Mivel Gyurica úr történetét már az előbbieken is részletesebben taglaltam, valamint még a következő szakaszban is kitérek rá, ezért jelen alfejezetben nem vizsgálom az ő perspektíváját. Mellesleg ő konkrétan nem foglal állást az ügyben az esti italozást követő időben sem, Kovács szaki kérdésére ennyit felel: „Nem tudom Kovács szaki! Fogalmam sincs...”¹²¹, csak majd a gyakorlati döntésszituációból derül ki, hogy az órásmester, hogyan választott.

¹¹⁹ SÁNTA, *i.m.*, 131.

¹²⁰ SÁNTA, *i.m.*, 136.

¹²¹ SÁNTA, *i.m.*, 168.

VI. BIBLIAI MOTÍVUMOK ÉS PARATEXTUSOK A REGÉNYBEN

„Mert mindenki, aki felmagasztalja magát, megaláztatik, aki pedig megalázza magát, felmagasztaltatik.” (Lukács evangéliuma 18. rész 14. vers)

A zsidó-keresztény kultúrkör tanításainak egy meghatározó forrását nyújtják a bibliai példázatok, melyek mind az Ószövetség, mind az Újszövetség fejezeteiben fellelhetők. A szó etimológiáját tekintve, a héber *másál* és a görög *parabolé*, *paroimia* szavakból származik, s „olyan beszédmódot jelöl, amely a gondolatokat szóképekkel, hasonlatokkal, példatörténetekkel szemlélteti.”¹²² Az Ószövetségben számos példát találhatunk az ilyen képes kifejezésmódra, ilyen az a Sámuel második könyvében olvasható passzus, melyben a tekóiai bölcs asszony beszél Dávid királlyal, továbbá ide sorolhatjuk még Ámos, Nátán és Ézsaiás próféta egy-egy kinyilatkoztatását is. Mindezek mellett a parabola azon formái kapcsolhatóak szorosan jelen kutatási téma módszeréhez, melyek inkább az Újszövetség könyveiben manifesztálódnak. A keresztény teológia szakirodalmában három példázattípust különíthetünk el: az első kategóriában „[...] a hasonlatok egy tipikusnak tekinthető eseményt vesznek a hasonlítás alapjául...”,¹²³ ilyen például az eltévedt juh története (Máté evangéliuma 18. rész, 11-14. vers). A második a parabola alakzata, ami specifikus helyzeteket mesél el, mint mondjuk a tékozló fiú cselekménye (Lukács evangéliuma 15. rész, 11-32. vers). Végül pedig, a harmadik variánst a példaelbeszélések alkotják, amelyek „egy mintaszerű magatartásformát”¹²⁴ illusztrálnak, mint az irgalmas samaritánus története (Lukács evangéliuma 10. rész, 30-36.). Ezek közül külön kiemelendő Jézus azon negyven példázata, mely mind a négy evangéliumban – néhol kicsiny eltérésekkel – párhuzamosan fellelhető: „[...] a kutatóknak az a véleményük, hogy a példázatok a legmegbízhatóbban hagyományozott szavai Jézusnak.”¹²⁵ Témájukat tekintve életbölcseiségeket, alapvető erkölcsi tanításokat illusztrálnak, példaértékű mintákat biztosítanak: „A felhasznált képekben a Jézus korabeli palesztinai emberek világa tükröződik vissza, bár nyilvánvaló, hogy a példázatok realizmusa látszólagos. Sokszor csak stilizált válogatást adnak a valóságos élet motívumaiból. [...] De még így is meglehetősen pontos

¹²² BARTHA Tibor, *Keresztény bibliai lexikon II.*, Bp., Kálvin János Kiadó, 1995., 367.

¹²³ BARTHA, i.m., 368.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Uo.

adatokat kapunk a szegények égbekiáltó szegénységéről, a rabszolgák kiszolgáltatottságáról, a napszámos fáradozásairól, a gazdagok pazarló életmódjáról.”¹²⁶

Számos bibliai utalást fedezhetünk fel, érzékelhetünk a könyvben, a keresztény teológiai preambulum nyomán dolgozatom következő szekciójában tehát ezeket veszem sorra. A regény mottója az Apostolok cselekedeteiben (17. rész 22-31. vers) leírt aeropáguszi beszédből idézett részlet: „Amint ugyanis körbejárva megtekintettem szentélyeiteket, olyan oltárra akadtam, amelyen ez a felírás állott: Az ismeretlen istennek. Nos hát én ezt hirdetem nektek, akit ti ismeretlenül is tiszteltek.” A vezérmondat jelentésének egyik értelmezési ajánlata az, hogy ez az „ismeretlen isten” a lelkiismeret, ami az embert megakadályozza rossz cselekedeteinek elvégzésében, és ösztönzi a tisztességre, erkölcsös életre.¹²⁷ Egy másik lehetséges magyarázat a „kilétét” illetően, hogy jelképezheti a láthatatlan, fentről irányító hatalmat is, ahogy a regény szereplői gyakran taglalják, de nevén nem nevezik: „azon felül néhány vezértábornok, és legfelül a fővezér vagy hadúr, vagy hogyan is nevezik...”¹²⁸ Azonban, ha figyelmesebben szemügyre vesszük az idézetet, valamint ha alaposan összevetjük a regény példázat-hálójával, arra a következtetésre juthatunk, hogy az „ismeretlen isten” mottó is a mű parabolastruktúrájába illeszkedik. A bibliai citátum játékba hozatala is a példázat a példázatban koncepciót erősíti, vagyis hogy *Az ötödik pecsét* önmagában vizsgálva is egy parabola, amely mélységében számos példázatot, hasonlatot, képes beszédet tartalmaz. Az „ismeretlen isten” a megértés, a tudás metaforája, azaz, Pál prédikációját magyarázva: ha a pogány megismeri az egy igaz Istent, elérhető lesz számára a megváltás. Avagy, a regény jelentésszerkezete felfejthetővé válik az olvasó számára, ha interpretálja a parabolát. Ahogy Szolláth Dávid fejti ki a példázatok megértésének procedúrájáról: „A magvetőről szóló tanítás után az apostolok megkérdezik Jézust, hogy miért beszél a népnek példabeszédekben. Jézus válaszában a kiválasztott apostolok közösségét elhatárolja a példázatot nem értők közösségétől: »Nektek megadatott, hogy megértsétek a mennyek országának titkait - felelte -, de nekik nem.« (Mt 13,11)”¹²⁹ Szolláth tanulmányában nem a Sánta-életművet elemzi, hanem Mészölyvel és Ottlikkal kapcsolatban elemzi a parabola fogalmát, azonban jelen kérdéskörnél is helytálló lehet megállapítása. Jézus egy másik közismert példázatában így prezentálja a megértés és a hit folyamatát: „Aki tehát hallja tőlem ezeket a beszédeket, és cselekszi azokat, hasonló lesz az

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ FEKETE Sándor, *Mérlegelni, elemezni, ítélni - Egyén és történelem Sánta Ferenc újraolvasott regényeiben és drámájában*, PHD-értekezés, Miskolc, 2016. 42.

¹²⁸ SÁNTA, i.m., 50.

¹²⁹ SZOLLÁTH Dávid, *A példázatosság, az allegorizáló olvasás és a kultusz kérdései a Mészöly- és az Ottlik-kritikában*, Jelenkor, 2002/10, 1104.

okos emberhez, aki kősziklára építette a házát. És ömlött a zápor, és jöttek az árvizek, feltámadtak a szelek, és nekidőltek annak a háznak, de nem omlott össze, mert kősziklára volt alapozva. Aki pedig hallja tőlem ezeket a beszédeket, de nem cselekszi, hasonló lesz a bolond emberhez, aki homokra építette a házát. És ömlött a zápor, és jöttek az árvizek, feltámadtak a szelek, és beleütköztek abba a házba; az összeomlott, és teljesen elpusztult.” (Máté evangéliuma 7. rész 24-27. vers)

Mindemellett az elemzés során a cím meghatározó, egyértelmű támpontként szolgálhat, ugyanis intertextuális szövegegységként a Bibliában lévő Jelenések könyvének 6. fejezetére utal, melyben János apostol jelenései szerepelnek az Apokalipszis eseményeiről. A cím konkrétan a hétpecsétetes könyv felnyitására céloz: „És amikor föltörte az ötödik pecsétet, láttam az oltár alatt azoknak lelkét, akiket az Isten ígéjéért öltek meg, és azért a bizonyágtételért, amelyeket megtartottak.” Az idézet, és ezáltal a cím is egyértelműen a keresztény mártírokra utal, azokra a vértanúkra, akik életüket adták hitükért, Istenükért. Felvetődik a kérdés: vajon a regény szereplői is ezek közé a mártírok közé emelkednek, vagy beletörődnek a politikai hatalom elnyomásába? Béládi megfogalmazásában: „Sánta az abszurditásig vezeti a gondolatsort, az ember nem szabad – mondja – társadalom és egyén teljességgel feloldhatatlan ellentmondásba került. A hatalom elidegenedett és az egyén nem őrizheti meg szuverenitását, csak szenvedés vagy pusztulás árán. Erre céloz a cím is: Ne tartóztasd meg magadat a szenvedéstől, hogy jó lehess és ott légy majd azok között, akikről János jelenéseinek angyala feltöri az ötödik pecsétet.”¹³⁰ Továbbá, ha a mű keletkezésének történelmi korszakát szemléljük, megállapíthatjuk, hogy nem sokkal vagyunk az 1956-os forradalom időpontja után (a mű megjelenési évében, 1963-ban hirdettek amnesztiát az '56-os forradalmároknak), melynek áldozatait hasonlóan nevezhetjük mártíroknak, akik saját belső meggyőződésükért, elveikért haltak meg. Erre ráerősít a szövegben a hatalom, a szélsőséges diktatúra ábrázolása, és az ebből kiolvasható kettős beszéd folyamata is. Ahogy már fentebb részleteztem Vasy Géza értekezése kapcsán, az ideológia, az elnyomás reprezentációja a Rákosi-korszak borzalmaira is vonatkoztatható. Ezt alátámaszthatja még a nyilasok vallató technikája is, mely rendkívül hasonlít az ÁVH módszereire, igazából majdcsak megegyezik velük: céljuk nemcsak a test megkínzása, hanem az egyén, a lelkiismeret teljes felszámolása, megtörése. Érdeemes megemlíteni még, hogy a történet folyamán Gyurica úr szóba hozza október hatodikát is, mely az aradi vértanúk halálának az emléknapja: „Október hatodikán nem szavalt? – kérdezte az óras

¹³⁰ BÉLÁDI Miklós, *Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét*, Kritika, 1963/4, 59.

[...].”¹³¹ Ezáltal is mintha már előre utalna az elbeszélés az elkövetkezendőkre, a szereplők sorsára.

A regény címén kívül még számos bibliai motívumot, paratextust, párhuzamot találhatunk a szövegben. Ilyen például a már szóba hozott hétpecsétetes könyv és annak feltörése. Hasonlóképpen az „ismeretlen isten” szóképhez, a pecsét megnyitása is a megértés metaforájaként működhet. Ahogy a Bibliában a pecsétek egy-egy „csapást”, eseményt jelölnek, indítanak el, úgy a kötet egy-egy szövegmozzanatára fókuszáló olvasó is különböző interpretációs rétegeket tárhat, vagyis „törhet” fel. Emellett maga a könyv, mint metapoétikus elem is megjelenik a regényben: Király úr foglalkozását tekintve könyvekkel üzletel, a tudás, az írott szó biztosítja számára a megélhetést, például egy Czuczor-Fogarasi szótárral fizet a szegyéért. A civil ruhás nyilas ideológiai alapul veszi a következő filozófusokat: Huizinga, Ortega, Tönnies könyveit. Plusz amikor Gyurica a gyerekek füzetét (az írás, szöveg kapcsolja a könyv motívumához) javítja otthon.

Az sem véletlen, hogy Gyurica úr kilenc zsidó gyermeket bújtat, ugyanis ha ehhez még hozzáadjuk az órásmester három saját gyermekét, összesen tizenkettő személyért lesz felelős, ami emlékeztetheti a Bibliában jártas olvasókat Jézus tanítványaira, akik néha szintén oly elveszettek voltak, akár a kisgyermek: róluk pedig Izrael tizenkét törzsére asszociálhatunk. A regényben elhangzó példázatban Gyugyu szenvedései felidézhetik Jób kálváriáját az Ószövetségből. Gyurica lányának a neve (Éva) önmagában is utalás a Teremtés könyvére, de állapota még inkább a bibliai paratextus jelentőségét biztosítja. Ugyanis Éva az első menstruációs ciklusában van, ami nyilván a változást, a fejlődést, az érettséget jelölheti, valamint az első nő, Éva ösanyaságát, termékenységet szimbolizálja: „Az élet hírt adott neked magáról, illetve arról, hogy miért is vagy a világon... Hogy miért is élsz a földön? Hogy egyszer majd te is azok közé tartozol majd, akiknek mindent köszönhetünk. Hogy egyszer majd te is édesanya leszel!”¹³² Párhuzamként is működhet ezen szál, a leány az életet, a jövőt testesíti meg, még úgy is, hogy egész környezetében csak az elmúlás és halál tetézik a háború következtében.

Arra is felfigyelhetünk, hogy Keszei feljelentése összevethető a Gecsemáné kertben történetekkel, Júdás éjszakai árulásával. A szereplők megpróbáltatásait – egészen az elfogatástól, a kínzáson át – összeségében megfeleltethetjük Jézus passiójának. Mindemellett, a nyilas pártház, melybe a történet végén elhurcolják a négy főszereplőt, értelmezhetjük egyfajta földi purgatóriumként (vagy akár pokolként). Az utolsó szakaszban, miután Gyurica urat megverték,

¹³¹ SÁNTA, *i.m.*, 13.

¹³² SÁNTA, *i.m.*, 141.

megalázták – vagyis megszenvedett a vélt vagy valós bűneiért – megtörve, széttárt karokkal, szinte krisztusi pózban hagyja el a létesítményt, mint aki kvázi feltámadott a halálból. A leírás erősen érezteti a helyzet groteszkségét: „Karjai mind széjjelebb nyíltak, távolodtak a testétől, ujjai egyre széjjelebb nyíltak, mintha ott akarnák hagyni a tenyerét, s mire az ajtóhoz ért, a karjai egészen szét voltak tárva, fel egészen a váll magasságáig, és a felgyűrődő kabátujjakból messze, magasra feszültek az ujjak.”¹³³ Gyurica undorodik attól amit tett, mint egy beteg, fertőző (leprás) végtagot minél távolabbra „taszítja” testétől a kezét, melyhez az elcsattant pofon bűne tapad. A „feszültek” kifejezésből rögtön asszociálhatunk a megfeszítés, keresztre feszítés jelenetére. Továbbá a történet lezárásában a szétbombázott, lángokban álló Budapest romos, összedőlt házai apokaliptikus képet tárnak az olvasó elé, valamint megidéződik Isten egyik ószövetségi szimbóluma, mely Ézsaiás könyvében a végidők egyik jelképe: „hatalmas tűzoszlop tört az égnek”¹³⁴. (E szegmens nagyon szemléletesen jelenik meg a Fábri-féle filmadaptációban is, mely képileg valóban egy világvége-környezetet, hangulatot tár a nézők elé, így lehet ezen filmélmény is áthatóan befolyásolja az interpretációt.)

Visszatérve a krisztusi motívumhoz, a civilruhás által csak homunkuluszként emlegetett, haláltusáját vívó rab leírásában is felfedezhetjük Krisztus kálváriáját: felrepedt ajakkal, bevérzett arccal, kifeszítve lóg, miközben ellenségei gúnyolódnak rajta. A homunkulusz latin eredetű szó jelentése: „lombikban előállított emberi lény <az alkimisták elképzelése szerint>”¹³⁵, ilyenrel kísérletezik Goethe Faustjának társa Wagner is, valamint Madách tudósa is *Az ember tragédiája* falanszter színeiben.¹³⁶ Jelentékeny párhuzam még, hogy olykor az izraelita folklórban is homunkuluszként aposztrofálják a zsidók védelmére agyagból kreált gólemet. Érdekes párhuzam, hogy a szöveg krisztusi attribútumokkal ruházza fel a mártírt és a túlélőt is. Az áldozathozatal tekintetében azonos minőségben szerepelhetnek: az egyik az életét adja az általa támogatott (jó) ügy érdekében, a másik pedig becsületét, tisztességét, elveit áldozza fel mások megsegítése és túlélése érdekében.

Az egyik párbeszédben konkrétan megnyilvánul Krisztus személyének ellentmondásos megítélésé: a Megváltó volt-e, vagy csak egy történelmi alak? Kovács szaki, aki a hívő, keresztény oldalt képviseli, próbálja bizonygatni Jézus tanításának, hitének és igazságának a jelentőségét: „ha például Krisztus urunk nem hitte volna olyan erősen azt, amit hitt ugyebár, és azt nem akarta volna mindenáron az egész emberiségnek megtanítani meg elfogadtatni a maga

¹³³ SÁNTA, i.m., 234.

¹³⁴ SÁNTA, i.m., 236.

¹³⁵ TÓTFALUSI István, *Magyar etimológiai nagyszótár*, Budapest: Arcanum Adatbázis. [2001]. = Arcanum DVD Könyvtár, 2. ISBN 9639374121

¹³⁶ TÓTFALUSI István, *Irodalmi alakok lexikona*, Bp., Móra Kiadó, 1992.

véleményét, akkor hogyan lehetnénk mi keresztények, és hogyan üdvözülhetnénk? Mert csak úgy történhetett az egész, hogy erősen hitt a maga tanításaiban, és az volt a meggyőződése, hogy megtalálta az igazságot.”¹³⁷ Erre Király úr, a könyvügynök szkeptikusan megcáfolja Krisztus megváltó mivoltát: „Okkal és joggal mondhatom, hogy nem változott a helyzet Krisztus óta sem! [...] Jött ez a Krisztus – akit én is tisztetek a magam módján –, és azoknak az igazságoknak a birtokában, amelyek eltöltötték, azt mondta, hogy ő a világ királya, mindenki hallgasson rá! Most aztán akárki jön ezután, és azt mondja, hogy ő a világ királya, mert ő is meg van győződve róla, akkor annak is igaza lesz? Mikor az elődje sem tudta semmire sem vinni?”¹³⁸ Messiásból kvázi profétává, tanítóvá fokozza le őt (ahogy a zsidók se fogadják el Jézust Megváltónak), téziseit nem tartja mintaértékűnek, véleménye szerint akár helyettesíthetőek is.

A hitvitákkal kapcsolatosan szintén felvethető, hogy az asztaltársaság diskusziói, valamint a szereplők jellemrajza néhol felidézi az Apostolok cselekedeteiben, pontosan az aeropáguszi beszéd előtt említett sztoikus (pl. Kovács és Gyurica) és epikureus (Király úr és Béla kolléga) csoportok elkülönülését, vitáját. A sztoikusok „alapvető tantétele, hogy az egész világ egy nagy egység, mely magába foglal minden létezőt. Ennek az egységes világnak az ura az isteni Logosz [...] a sztoikus filozófia 3 részes. Alkotórészei: logika - fizika – etika.”¹³⁹ Valamint elsődleges céljuk volt, hogy: [...] az ember mindentől szabaddá teszi magát, ami a világhoz köti (ellentétben az epikureusokkal, akik tudatosan próbálták megszerezni a világból, ami szép és előnyös).”¹⁴⁰ Továbbá: „Feladatuknak tekintették, hogy megtanítsák a »kánonokat«, vagyis a megismerés normáit és az igazság kritériumait. [...] S bár nem hittek a gondviselésben, azért nem voltak ateisták. [...] Ideáljuk a nyugodt, csendes, békés élet volt.”¹⁴¹

A Béla kolléga és felesége közötti párbeszédben elhangzik, hogy „[a] pénz itt csak valami olyasmi, mint az úrvacsora, amiről azt tanították, hogy csak jelképes dolog. Hogy csak példaképpen mutatja azt, ami tulajdonképpen mögötte van, s ami a lényeges benne! Itt is arról van szó! Csináltak egy rendet a fejések, és nekünk nem szabad tennünk semmit sem ellene!”¹⁴² A szöveghely egyrészt tartalmaz bibliai paratextust is tartalmaz (Pál apostol az úrvacsoráról) és a példázat logikáját is segíthet megérteni. Valamint arra következtethetünk, hogy szerző-

¹³⁷ SÁNTA, *i.m.*, 42.

¹³⁸ SÁNTA, *i.m.*, 43.

¹³⁹ BARTHA, *i.m.*, 563.

¹⁴⁰ *Uo.*

¹⁴¹ BARTHA, *i.m.*, 389.

¹⁴² SÁNTA, *i.m.*, 111.

elbeszélő protestáns aspektusból értelmezi az úrvacsora jelentőségét, mivel a katolikusoknál a transzszubsztanciáció, vagyis az átlényegülés folyamata nem jelképes procedúra.

VII. KONKLÚZIÓ

A dolgozatomban bemutatott parabolisztikus mintázatok csak egy részét képezik a regény történetét átszövő példázathálónak. Jelen kutatás keretei még nem teremtik meg a kimerítő, beható interpretáció lehetőségét az egész szövegre vonatkoztatva, de arra törekedtem, hogy minél gondosabban bemutassam a regényben megjelenő parabolisztikus olvasat mintázatainak, elemeinek struktúráját. A szoros szövegolvasáson alapuló elemzés feltárja a „példázat a példázatban” szisztémáját a szövegben, vagyis hogy a kötet a maga egészében tekinthető egy parabolának, mely a maga fiktív világában egy további példázatot mesél el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTHA Tibor, *Keresztyén bibliai lexikon II.*, Bp., Kálvin János, 1995
- BÉLÁDI Miklós, *Az epika megtisztítása és felvezetése*, Jelenkor, 1981/1, 1-6.
- BÉLÁDI Miklós, „Az ötödik pecsét” értelmezéséről, *Kritika*, 1965/6, 43-45.
- BÉLÁDI Miklós, *Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét*, *Kritika*, 1963/4, 57-60.
- ERKI Edit, *A „kisember” mint irodalmi modell*, *Élet és Irodalom*, 1963/48, 6.
- FEKETE József, *Aki a csöndet választotta*. Forrás, 2007/9, 44-64.
- FEKETE Sándor, *Az ötödik pecsét erkölcsi döntéshelyezetei*, *Világosság*. 2003/ 5-6, 231-236.
- FEKETE Sándor, *Mérlegelni, elemezni, ítélkezni - Egyén és történelem Sánta Ferenc újraolvasott regényeiben és drámájában*, PHD-értekezés, Miskolc, 2016.
- FÜLÖP László, *Erkölc és történelem*, *Studia Litteraria* 1964. 105–115.
- GASSET, José Ortega y, *A tömegek lázadás*, Bp., Helikon, 2022.
- GINTLI Tibor, *Magyar irodalom*, Bp., Akadémiai, 2010.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Bp., Argumentum, 1994.
- SÁNTA Ferenc, *Az ötödik pecsét / Húsz óra / Az áruló*, Bp., Magvető, 1979.
- SÁNTA Ferenc, *Isten a szekéren*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.
- SZIRÁK Péter, *Folytonosság és változás*, Debrecen, Csokonai, 1998.
- SZOLLÁTH Dávid, *A példázatosság, az allegorizáló olvasás és a kultusz kérdései a Mészöly- és az Ottlik-kritikában*, *Jelenkor*, 2002/45 évf., 10. sz. 1104-1117.
- TAMÁS Attila, *Sánta Ferenc*, *Tiszatáj*, 1967. 162–167.
- TÓTFALUSI István, *Irodalmi alakok lexikona*, Bp., Móra Ferenc, 1992.
- TÓTFALUSI István, *Magyar etimológiai nagyszótár*, Budapest: Arcanum Adatbázis. [2001]. = Arcanum DVD Könyvtár, 2., ISBN 9639374121
- TÜSKÉS Tibor, *A választás regénye – Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét* –, *Alföld*, 1964/2, 172-174.
- VASY Géza, *Az ötödik pecsét. Sánta Ferenc regényéről és a fasizmusról*, *Magyar Napló*, 2015/1, 17-22
- VASY Géza, *Sánta Ferenc*, Bp., Akadémia, 1975.